

DEȚINUȚII ȘI RELAȚIILE ÎN MEDIUL CARCERAL

Interviul – Studii de caz

Drd. Mihai Ioan Micle

„Deținuții și relațiile în mediul carceral”- este un capitol în cadrul proiectului de cercetare - „Politici penale și dinamica infracțiunii de omor în ultimii 20 de ani” realizat în colaborare de către Agenția Națională a Penitenciarelor, Institutul Național de Criminologie și Institutul de Sociologie al Academiei Române.

Proiectul a avut ca obiectiv major identificarea principalelor particularități ale evoluției infracțiunii de omor în ultimii 20 de ani, construirea, pe baza investigațiilor realizate, a unei tipologii a autorilor și a victimelor infracțiunilor de omor și stabilirea factorilor care generează sau favorizează săvârșirea infracțiunii de omor.

Culegerea datelor a presupus utilizarea unui chestionar aplicat persoanelor condamnate pentru omor de către personalul de specialitate din sistemul penitenciar. Chestionarul a fost structurat pe opt dimensiuni.

În construirea ultimei dimensiuni - „Deținuții și relațiile în mediul carceral”- din structura chestionarului aplicat celor 626 de deținuți/te (eșantion reprezentativ), s-au avut în vedere transformările identitare pe care le suportă deținutul/ta odată cu intrarea lui în spațiul carceral. Această reconstrucție a personalității deținuților/telor influențează atât perspectiva din care ei se percep (introspecție), cât și relația cu ceilalți deținuți, personalul închisorii, modul în care se raportează la actul comis, activitățile din penitenciar, precum și identificarea unui sens și a unei direcții pentru viitor. În vederea unei evaluări exacte a comportamentului manifest al deținuților/telor, s-a cerut personalului angajat, cu competențe în acest sens, să menționeze pentru fiecare dintre aceștia tipul și numărul sancțiunilor primite până în momentul aplicării chestionarului. De asemenea, specialiștii (psiholog, asistent social etc.) au fost rugați să facă o serie de observații (perspectivă psihologică, socială, psihică etc.) asupra fiecărui deținut/tă introdus/ă în eșantion. Un ultim item al acestui construct - „ Deținuții și relațiile în mediul carceral” - își dorește să surprindă capacitatea deținuților/telor de a furniza o serie de sugestii care pot contribui la îmbunătățirea vieții, sistemului de pedepse și sancțiuni din penitenciar.

- III. Remodelări identitare;
- II. Relațiile deținuților/telor:
  - a) cu personalul angajat;
  - b) cu ceilalți deținuți/te
- III. Factorii care influențează relațiile dintre deținuți/te.
- IV. Atitudinea față de infracțiune:
  - a) regretă actul comis;
  - b) nu regretă.
- V Perceperea vinovăției / Cine este vinovat?
- VI. Activitățile desfășurate de deținuți/te în penitenciar.
  - a) motivația
  - b) tipul activității
- VII. Tipul și numărul sancțiunilor primite.
- VIII. Observațiile educatorului.
- II. Sugestii ale deținuților/telor care pot contribui la îmbunătățirea vieții, sistemului de pedepse și sancțiuni din penitenciar.
- III. Planurile de viitor ale deținuților/telor.

Odată intrați în spațiul carceral, deținuții trebuie să-și atribuie identități specifice: o identitate comună, o identitate socială individuală și o identitate personală specifică. Aceste trei tipuri de identitate se sprijină pe integrarea (totală sau relativă) a valorilor morale specifice.

Pentru atribuirea unei **identități comune** necesare ca să trăiască împreună și să existe în fața celor care i-au respins, deținuții trebuie să-și acorde, adică să împărtășească (sau să aibă aerul că o fac) valori morale specifice. Din poziția lor de excluși, ei prezintă valori morale aparent opuse celor avute de cetățeni obișnuiți, ceea ce le-ar permite să-și regăsească o identitate onorabilă - „noi suntem pur și simplu diferiți de voi” – spun ei.¹

---

¹ LE CAISINE (L.), *Prison – Une ethnologue en centrale*, Editions Odile Jacob, Paris, 2000, p. 78-79.

Deținutul trebuie să-și găsească un loc social în sânul detenției - o **identitate socială**. Erving Goffman² a descris perfect degradarea, mortificarea, profanarea, mutilarea pe care o suportă personalitatea celui închis în instituții totale. Aceste efecte conduc la depersonalizarea individului, depersonalizare care este fructul „pedepselor cu închidere” prezentate de G. Sykes³. Goffman prezintă și repersonalizarea (crearea unei noi personalități), dobândită grație sistemului de privilegii, așteptărilor secundare „și complicității în reclusiune”⁴. Trebuie să se țină seama și de faptul că are loc o desocializare a deținutului care intră în astfel de instituții, desocializare ce privește atât eul individului, cât și relațiile lui cu alții (procesul de depersonalizare și repersonalizare pot fi descrise în termeni de desocializare – separările și rupturile smulg persoana din legăturile sociale curente – și resocializare – constituirea noilor legături în sânul instituției totale)⁵. Goffman spune că în instituțiile totale „operațiile de despuiere și nivelare puse în acțiune amputează brutal noul sosit de diferitele sale particularități sociologice”, iar „princiipiile de diferențiere socială ale lumii exterioare sunt abolite”⁶. La intrarea în închisoare, condamnații își pierd parametrii identității civile și sociale: profesia, familia etc. De aici înainte sunt niște necunoscuți unii pentru alții. Singura lor identitate socială este aceea de deținut, dar, de vreme ce această identitate o au toți, ea nu ar trebui să fie un element de distincție și deci de recunoaștere. Pentru a comunica și a trăi în acest nou univers, pentru a-și găsi aici un loc, ei trebuie să știe cine este celălalt și deci să-i confere o nouă identitate socială, atribuindu-și-o singuri.

Deținutul trebuie să se diferențieze de celălalt. Aceasta presupune existența unei **identități personale**. De fapt, deținutul este obligat să trăiască într-o promiscuitate fizică și morală cu indivizi de vârste, origini etnice, culturale și sociale multiple (care împărtășesc deci valori necesar diferite), dar mai ales cu condamnați pentru crime și delictive diverse, cu trecuturi carcerale diverse, fără o altă posibilitate de a-i cunoaște decât prin intermediul crimelor și condamnărilor. Această promiscuitate cu indivizi diferiți, și pe deasupra cu criminali, (considerați astfel când erau „afară”) îi

---

² GOFFMAN (E.), *Asiles, études sur la condition sociale des malades mentaux*, Paris, Minuit, 1990 (1968), p. 56-92.

³ SYKES (G.M.), *The Society of Captives*, Princeton, N.J., Princeton University Press, 1958.

⁴ GOFFMAN (E.), *op. cit.*, p. 92-94.

⁵ POLLAK (M.), *L'expérience concentrationnaire. Essai sur le maintien de l'identité sociale*, Paris, Métailié, 1990, p. 260.

⁶ *Ibidem*, p. 171-172.

obligă dacă vor să fie ei înșiși să se distanțeze de ceilalți. „Alături de diferențele datorate izolării, există cele, la fel de importante, datorate proximității, dorința de a se opune, de a se diferenția, de a fi el însuși”⁷. În închisoare, pentru că au transgresat moralitatea comun împărtășită de cetățeni liberi, condamnații își atribuie aceste identități cu ajutorul judecăților privind valorile morale pe care unii și alții se presupune că le posedă. Prin aceste judecăți, care privesc crima pe care se presupune că au comis-o, dar și vârsta, originea geografică, etnică și culturală a deținutului, condamnații își creează o identitate morală diferită (a spune cine sunt sau cine este celălalt înseamnă a face o categorizare. Dar înseamnă adeseori să se califice un subiect, să-i atribuie o valoare. Identitățile nu sunt numai categorii, sunt proprietăți, valori produse de judecăți⁸).

Născându-se în interacțiune, aceste identități vor căpăta în acest caz valoare de identitate socială, în sensul, în care Goffman definește acest termen. Deținutul devine ceea ce s-a presupus a fi făcut și ce poate să facă. Plecând de la aceste identități, condamnații trebuie să integreze, să profeseze valori morale, să urmeze reguli de conduite specifice mediului carceral.

Personalul își reprezintă deținutul plecând de la o dinamică dublă: când este vorba să-l păzească și să-l țină închis, această dinamică vizează distanțarea și deci diferențierea față de condamnat; când este vorba de evaluarea transformărilor sale, este vorba de apropiere, adică despre asemănarea deținutului cu personalul și valorile sale.

Deținutul este evaluat în funcție de identități și valori morale contradictorii. De fapt el trebuie să jongleze între identitatea și valorile sale de altădată, când era liber, și cele prezente, din închisoare. Chiar în cadrul instituției, el este prins între identitatea și valorile sale de condamnat, pe de o parte, identitatea personală și valorile pe care trebuie să le arate în fața personalului, pe de altă parte. Condamnatul ajunge să-și reconsidere fostele valori. El trebuie să facă să coincidă valorile sale trecute (de exemplu adeziunea la pedeapsa capitală) cu cele care îi permit să comunice cu indivizi pentru care altă dată ar fi cerut „o pedeapsă exemplară”. Ceea ce este valabil bineînțeles și pentru cazul său: el trebuie să-și reconsidere crima, situația prezentă raportată la valorile din afara penitenciarului și/sau din interior. În același timp, el

---

⁷ LÉVI-STRAUSS (Cl.), *Race et Histoire*, Paris, Gallimard, Folio Essais, 1997, p. 17.

⁸ DUBAR (C.), *Socialisation et construction identitaire*, L'Identité Éditions Sciences humaines, 1998, p. 135-141.

răspunde obligației de a trăi în promiscuitate cu străinii și criminalii (adică să profeseze valorile carcerale și să se conformeze identității sale sociale). El trebuie să se conformeze așteptărilor personajului legate de conduita lui în spațiul carceral (să arate valorile și să adopte identitatea care i se impune), integrând astfel valori contradictorii (fiind prins între logica de opozant a deținuților și logica de conformare la cerințele personalului).

Obligația de a trăi împreună îl determină pe deținut, în ideea de supraviețuire în colectiv, să-și atribuie o identitate comună, să integreze valori morale colective. Pentru supraviețuirea personală, deținutul trebuie să-și construiască o identitate care să-l distingă de vecinul său. Nevoia de a ieși din închisoare, pentru a regăsi societatea din afară, obligă condamnatul să părăsească această identitate colectivă pentru a se apropia de cea recomandată de personal, să-și piardă identitatea judiciară pentru a ajunge la o identitate conformă. El trebuie să-și demonstreze o coerență și o continuitate de sine⁹.

Viața în închisoare implică o mare instabilitate a identității sociale a deținuților. „Gradul de asigurare a identității unei persoane depinde de un mediu stabil, apt să-i procure repere care să-i permită anticiparea realității și posibilitatea de a acționa în consecință”¹⁰. Diferitele du-te-vino identitare ale condamnatului sunt efectuate într-un context instabil. Această instabilitate provine atât din mișcările continue care scutură universul carceral, cât și din faptul că deținutul ignoră data efectivă a eliberării sale. Mai întâi au loc o serie de transformări mentale, de vreme ce scurgerea timpului de pedeapsă îl face pe condamnat să-și schimbe progresiv valorile morale, urmate de mișcări fizice cauzate de funcționarea chiar a instituției, cu plecările continue ale unora sau altora. Personalul care îi atribuie și el o identitate, se deplasează în funcție de parcursul profesional, dar într-un sens contrar. G.H.Mead ¹¹ spune că „geneza identității se înscrie totdeauna într-o relație interactivă cu celălalt”.

Supravegherea continuă a tuturor de către toți este extrem de pregnantă în închisoare. Această supraveghere vine din aceea că aceste identități sociale și personale au specificitatea de a nu fi odată pentru totdeauna, ci provenind din contradicțiile și ale instabilității valorilor morale. Toți - deținuți și personal- caută să știe cine este celălalt,

---

⁹ LE CAISINE (L.), *op. cit.* p.80-85.

¹⁰ POLLAK (M.), *op. cit.* p. 267.

¹¹ MEAD (G.H.), *L'esprit, le soi et la société*, Paris, PUF, 1963, p. 53.

dar sunt mai ales în căutarea „adevărului” individului, petrecându-și deci timpul spionându-l (supraveghindu-l) pe celălalt și, mai precis, cercetându-i instabilitatea și contradicțiile sale.

Din necesitatea de a trăi în interiorul închisorii, gândindu-se la ieșirea lor, deținuții își construiesc și reconstruiesc constant identitatea, fie pentru a aparține colectivului, grupului codeținuților, fie pentru a se singulariza și a se afișa ca oameni obișnuiți. În ceea ce privește personalul, el este forțat să închidă indivizi pe care trebuie în același timp să-i asiste, individualizându-le pedeapsa. De aici, el trebuie să producă identități multiple pentru același deținut. Toți trăiesc iluzia de a construi o persoană „adevărată”.

Acest „amestec” le apare ca revelator pentru negarea istoriei personale a fiecăruia. Toți urmează acum același destin: excludere și închidere. Dacă timpul excluderii variază în funcție de pedeapsă, toți suportă însă același tratament. Dacă individualizarea pedepsei este trecută în teste, nu se efectuează decât plecând de la comportamentul condamnatului în închisoare, și nu de la actul și istoria sa.

Plecând de la crima comisă, identitatea și natura victimei și de la legăturile care îi unesc cu aceasta din urmă (cunoscută sau nu, apropiată sau nu), deținuții definesc și califică un condamnat urmărind o scală care merge de la mai moral la mai puțin moral, de la mai curat la mai murdar și în final, de la mai uman la mai puțin uman. Parametrii utilizați pun în evidență comunitatea morală de apartenență.

Analiza datelor statistice relevă că, calitatea vieții în penitenciare depinde într-o mare măsură de activitățile oferite deținuților/telor și de starea generală a relațiilor dintre aceștia și personalul angajat.

Promovarea unor relații constructive va avea ca efect scăderea tensiunii inerente oricărui mediu carceral, va intensifica controlul și securitatea, va reduce sancțiunile, va crea un climat favorabil calității serviciilor de reabilitare psihosocială a deținuților/telor.

Un program de activități echilibrat, satisfăcător (muncă, educație, sport, etc.) are o importanță deosebită pentru bunăstarea – sănătatea fiziologică, psihică și psihologică a deținuților/telor.

Factorii care determină relațiile deținuților în mediul carceral pot fi grupați în trei tipuri de factorii: **factori** ce țin de remodelarea identitară a deținuților/telor, **factori** care determină structurarea identității viitorului/viitoarei deținut/tă, cu influențe asupra modului de comitere a infracțiunii – țin de istoria personală a fiecărui deținut/ă și **factori** post act/exteriori deținuților/telor. Acești factori exercită influențe asupra deținuților/telor după intrarea în închisoare.

Prima categorie de factori este legată de modificările identitare pe care odată intrați în spațiul carceral, deținuții/tele trebuie să și le atribuie - identități specifice: o identitate comună, o identitate socială individuală și o identitate personală specifică. Aceste trei tipuri de identitate se sprijină pe integrarea (totală sau relativă) a valorilor morale specifice.

Factorii ce țin de istoria personală a deținuților/telor pot fi încadrați în mai multe categorii:

O categorie de factori țin de istoria familială, mediul social (mediul familial, școală, contextul social) în care deținutul/a s-a dezvoltat ca entitate bio-psiho-socială până la vârsta de 18 ani. Domiciliul părinților, climatul familial (relațiile dintre părinți și dintre aceștia și proprii copii), istoria penală a părinților, nivelul de instrucție al părinților, ocupația acestora, starea lor de sănătate, existența unor frați și surori, numărul de prieteni, sunt variabile ce se asociază semnificativ – pozitiv/negativ – cu constructul mai sus menționat.

Istoria familială comună, similitudinile în privința mediului social al deținuților/telor constituie o caracteristică comună care favorizează apropierea, stabilirea unor relații destinsse, cooperante cu ceilalți deținuți/te și cu personalul angajat.

O altă categorie de factori se referă la infracțiune: măsuri luate de autorul/ea infracțiunii; măsuri pentru a nu fi descoperit; infracțiunea a fost sau nu săvârșită în concurs cu o altă infracțiune; modul de operare; tipul circumstanțelor; absența sau nu a influenței mass-media asupra inculpatului/ei la momentul săvârșirii infracțiunii; situația consumului de alcool a deținutului/ei la momentul săvârșirii infracțiunii; mobilul delictului; atitudinea față de infracțiune și modul de percepție a faptei – cine este vinovat? Toți acești factori influențează pozitiv/negativ într-o măsură mai mică sau mai mare tipul relațiilor dintre deținuți/te și dintre aceștia și personalul angajat.

Ultima categorie de factori țin de dimensiunile:

- **Familia constituită a deținutului/ei:** tipul familiei; sursa de venituri; relațiile dintre soț și soție; frecvența conflictelor dintre aceștia; relațiile dintre deținut/ă și copii; tipuri de sancțiuni aplicate copiilor.
- **Date privind anturajul:** gradul de sociabilitate; tipul de prieteni; antecedentele penale ale prietenilor; activități desfășurate în grup; pasiuni (hobby).

Toată această constelație de factori cu impact asupra naturii relațiilor dintre deținuți/te și dintre aceștia și personalul angajat sunt factori pre-act, constituie „zestrea” – aparțin istoriei personale a fiecărui/rei deținut/te. Între acești factori există corelații, interdependențe. Din analiza corelațiilor acestor factori, s-a constatat rolul deosebit de important pe care îl are mediul social (mediul familial, școală, contextul social) în care deținutul/a s-a dezvoltat ca entitate bio-psiho-socială până la vârsta de 18 ani asupra evoluției lui/ei ulterioare, în plan social, individual și familial.

Factorii – post-act/exteriori deținuților/telor cu impact asupra naturii relațiilor dintre deținuți/te și dintre aceștia și personalul angajat - **țin de mediul carceral:** tipul activităților desfășurate în penitenciar; condițiile de viață din sistemul penitenciar; personalul angajat; sistemul legislativ.

Sugestiile - țin de factorii exteriori deținuților/telor - făcute în vederea îmbunătățirii relațiilor dintre deținuți/te și dintre aceștia și personalul angajat:

- ❖ **Personal angajat – format și recrutat cu responsabilitate** – care trebuie să cunoască reguli ale comunicării, să posede instrumente specifice unei comunicări inter-personale eficiente, să cunoască strategii de relaționare, să adopte o atitudine umană și decentă în relațiile cu deținuții/tele, să-și perceapă munca ca pe o vocație și nu ca pe o simplă sursă de câștigare a existenței. Stabilirea unor relații constructive cu deținuții trebuie să fie identificată ca o caracteristică fundamentală a acestei vocații.
- ❖ **Munca trebuie să constituie (reprezinte) unul din factorii de bază** ai remodelării și socializării progresive a deținuților. Deținuții nu pot fi lăsați de capul lor săptămâni, posibil luni de-a rândul, încuiați în celulele

lor, indiferent de cât de bune condiții materiale ar fi în interiorul celulelor.

- ❖ **Repartizarea deținuților/telor în camere** trebuie să se realizeze nu doar în funcție de gravitatea penală a actului comis și sex, ci mai ales în funcție de vârstă, personalitate, înclinații, gradul de degradare morală și fizică, de deficitul sentimentelor social – morale (pervertire), de tehnicile de reabilitare psiho-sociale stabilite în cazul fiecăruia, de șansele inegale de remodelare – îndreptare pe care aceștia le au.
- ❖ **modificarea pedepsei** - în derularea pedepsei trebuie să se țină cont de atitudinea și gradul de transformare - îndreptare, de rezultatele ce se obțin în procesul de reabilitare psihosocială a deținutului/tei.

Prin studiile de caz prezentate s-a încercat, pornind de la actul criminal, o introspecție și o analiză calitativă a vieții de zi cu zi a deținutului/tei, pentru a se evalua diferitele alternative pe care acesta/acestea le-au avut la dispoziție. S-a procedat la o analiză holistică, încercându-se surprinderea unor factori, evenimente relevante pentru actul comis – infracțiunea de omor.

Experiența trecută determină comportamentul prezent, iar consecința unei decizii trecute nu poate fi evitată. Ne putem controla opțiunile, dar nu avem control asupra consecințelor acestor opțiuni. Valorile, supozițiile, dorințele, imaginile, credințele, prejudecățile, schemele apercptive învățate, stereotipiile și obișnuințele socio-culturale, reprezentările noastre sunt determinate de condiționarea, paradigma noastră (modelul în care ”vedem”, lumea, în termeni de percepere, înțelegere, interpretare), sunt în mare măsură programate de experiențele noastre din trecut. Indivizii percep lucrurile în mod diferit, fiecare privind prin unica lentilă a experienței personale. Este foarte greu să anulăm influența acestor experiențe, condiționări trecute (determinismul genetic, determinismul fizic – educația, trăirile din mica copilărie etc., determinismul mediului ambiant) dacă nu conștientizăm capacitatea de a le transcede, acceptând și analizând efectul lor asupra noastră, precum și natura noastră pozitivă, deschisă, potențial creatoare cu resurse nelimitate în a se adapta, evolua, transforma.

Deținutul nu acceptă capacitatea sa de autodeterminare, schimbarea prin autorestructurare, faptul că și-ar putea depăși paradigma, experiențele trecutului prin

provocarea și activarea resurselor compensatorii naturale, potențarea acestora, prin regăsirea semnificațiilor și sensurilor reale ale existenței. Un rol important în cadrul acestui proces de reconstrucție identitară a deținuților/telor, de conștientizare a semnificațiilor lumii lor interne și externe, de asumare responsabilă a propriilor acte, revine personalului specializat (psihologi, sociologi, asistenți sociali etc.) implicat în procesul de reeducare. Funcționarea închisorilor presupune existența unui personal special pregătit, capabil să elaboreze planuri de intervenție și să provoace procese de schimbare psiho-socială la nivel comportamental, atitudinal, psihic al deținuților/telor.

Deținutul/a trebuie susținut/ă, încurajat/ă să-și analizeze (să facă o introspecție a propriei vieți) condiționările, experiențele trecute, să conștientizeze impactul acestora, a atitudinilor inadecvate asupra comportamentului, să înțeleagă și să accepte că toate aceste experiențe, reprezentări trecute nu pot constitui scuze pentru actul lor. Ei trebuie ajutați în a înțelege că dispun de resurse umane potențial latente care i-ar ajuta să-și reconsidere atitudinea față de lume, viață, sine, să-și reproiecteze procesele de decizie și control, ieșind de sub incidența acestor experiențe trecute care le-au marcat (influențat modul de gândire, simțire și acțiune) tragic existența.

Resocializarea deținuților/telor este un proces de dezânvățare a normelor și valorilor introiectate și de reinternalizare a altor norme și valori dezirabile, unanim acceptate, având ca finalitate asumarea din partea acestora a unui comportament responsabil. Deținutul este un maestru al evitării responsabilității personale din cauză că adesea îi lipsește încrederea în sine și refuză să și le asume. Mulți dintre deținuți se află în diverse forme și stadii de dependență. Lor le lipsește încrederea de a trăi o viață responsabilă auto-motivată

Un obstacol în munca de reeducare este cauzată de absența unei legi care să reglementeze măsurile de reeducare care se pot lua față de adulți, de lipsa infrastructurilor necesare, de rămășițele unei concepții potrivit căreia asistarea se bazează pe control și supravegherea deținuților/telor și mai ales de absența psihologilor, sociologilor, asistenților sociali: doar 122 cu studii superioare. În aceste condiții, fiecărui educator îi revin 350 de deținuți din cei 42815 existenți la 31 decembrie 2003. Raportul este foarte mic, având în vedere că mulți deținuți au probleme psihologice la care se adaugă cele medicale, familiale, economice și sociale.

Prezența specialiștilor este reclamată de toți cei intervievați, acuzând numărul redus și chiar absența acestora: . „*Avem nevoie de educatori...am greșit...dacă am fi ajutați să vedem altfel lucrurile...să descoperim partea noastră cea bună...să ne încurajeze cineva...ne simțim singuri...abandonați...* (afirmă G.V.); „*oameni care să ne ajute, să ne lămurească...să avem cui să ne plângem...*”(afirmă M.C.). Mai mult ca oricare alt angajat, specialiștii în materie pot câștiga încrederea deținuților/telor, pot „descifra” caracterul, pot desfășura acțiuni asupra sentimentelor lor, ușurându-le suferințele fizice și sufletești, câștigând astfel un ascendent în a se face căutați, ascultați de aceștia.

Resursele de personal trebuie să fie adecvate ca număr, categorii profesionale (psihiatri, medici generaliști, psihologi, sociologi, asistenți sociali, consilieri juridici etc.), buni practicieni cu experiență și pregătire. Deficiențele de resurse umane subminează adesea grav tentativele de punere în practică a activităților de reabilitare și terapeutice, închizând accesul la ergoterapie, terapia de grup, psihoterapia individuală etc.. Este de dorit să li se ofere deținuților/telor activități educative și o muncă pentru a-i motiva. Aceste componente esențiale ale unui proces eficient de reabilitare psiho-socială sunt adesea prea puțin dezvoltate, ba chiar lipsesc cu desăvârșire, în cele mai multe cazuri tratamentul aplicat deținuților/telor – pacienților/telor constă în principal în farmacoterapie.

Cred că ar fi necesară acordarea unei asistențe specializate deținuților/telor, asigurată de o echipă interdisciplinară formată din psihologi, sociologi, consilieri pe probleme educaționale și consilieri juridici. S-ar impune consilierea educațională și psihologică atât la nivel individual, cât și de grup, prin abordarea unor activități care să ofere deținuților/telor o viziune obiectivă asupra vieții și realității, acceptarea trecutului, atât de necesare producerii unor schimbări identitare autentice.

Analiza interviurilor – studiilor de caz analizate arată că, o reală politică socială, tinzând spre o calitate a serviciilor de reabilitare psihosocială a deținuților/telor presupune:

- **Transformarea** comportamentului, instruirea generală și profesională, reintegrarea socială a condamnaților;

- **Schimbarea mentalității** potrivit căreia asistarea infractorilor/elor se rezumă doar la activități de supraveghere și control;
- **Dezvoltarea infrastructurii necesare;**
- **Angajarea unui personal adecvat ca număr**, categorii profesionale, (psihiatru, medici generalişti, psihologi, sociologi, asistenți sociali, consilieri juridici etc.), buni practicieni cu experiență și pregătire. Indiferent de abordare, valorile, atitudinile și abilitățile specialistului sunt instrumente terapeutice legitime.
- **Elaborarea de către specialiști a unor programe educative cu mesaje concrete**, vizând reechilibrarea și recuperarea socială a deținuților, pregătirea reintegrării sociale, precum și prevenirea transmiterii generațiilor următoare a modelelor comportamentale violente:
  - Programe de terapie cognitiv comportamentală;
  - Programe de dezvoltare personală;
  - Programe de terapie a infractorilor violenți;
  - Programe de terapie experiențială;
  - Programe de combatere a comportamentului delinvent feminin;
  - Programe speciale pentru condamnații cu pedepse mari, în special cei cu condamnări pe viață – ex.- terapia existențială etc.
- **Încurajarea deținuților/telor în a sugera subiecte de discuție**, iar definitivarea temelor (conferințelor etc) să aibă în vedere și opțiunile acestora;
- **Discuții între educatori și grupuri mici de deținuți/te pe teme de interes** pentru aceștia din urmă;
- **Stimularea asociațiilor/fundațiilor/organizațiilor** preocupate în ameliorarea situației deținuților/telor să desfășoare proiecte/programe cu caracter cât mai regulat;
- **Acordarea de sprijin și ajutor deținuților/telor** după ieșirea din închisoare pentru a le fi facilitată reinserția socială și a reduce recidiva;
- **Organizarea unor departamente instituționale – servicii** în cadrul cărora deținuții eliberați să fie consiliați, direcționați și susținuți;